

КРЫНІЦЫ БІБЛІЯГРАФІЧНАЙ ІНФАРМАЦЫІ ПЕРЫЯДУ РЭЧЫ ПАСПАЛІТАЙ АБО ДВУХ НАРОДАЎ АБ КРАЯХ БЕЛАРУСІ

Гісторыя беларускай краязнаўчай бібліяграфіі даследавалася пачынаючы з другой паловы XIX ст. Перыяд XVI—XVIII стст. у бібліяграфазнаўстве яшчэ не вывучаўся, таму прадмет даследавання прадстаўляўся асабліва цікавым, а вынікі яго былі малапрадказальнымі.

Вывучэнне краязнаўчай бібліяграфіі перыяду Рэчы Паспалітай Або Двух Народаў патрабавала вызначэння шэрага тэарэтыка-метадычных пытанняў у сувязі з асаблівасцямі развіцця беларускага народа і яго культуры ў разглядаемы час.

Тагачасная Беларусь як буйнейшая частка Вялікага княства Літоўскага мела складаную адміністрацыйна-тэрытарыяльную структуру і сістэму рэгіянальнага кіравання, а таксама сістэму тэрытарыяльна-канфесіянальнай і судовай арганізацыі. Землі яе былі забудаваны гарадамі, мястэчкамі, вескамі і іншымі населенымі пунктамі, гаспадарчымі, абароннымі, канфесіянальнымі і другімі аб'ектамі. Існавала добра развітая фізіка-геаграфічная тапаніміка. Усе гэта ў сувязі са значнымі дасягненнямі ВКЛ і Рэчы Паспалітай у абласцях дзяржаўнага кіравання, навукі і адукацыі, літаратуры, кніжнай і бібліятэчнай справы давала падставу меркаваць аб наяўнасці матэрыялаў краязнаўчай бібліяграфіі.

Што было аб'ектам краязнаўчай бібліяграфіі? Аб'ектам бібліяграфіі аб краях Беларусі былі асобныя часткі ВКЛ – тэрыторыі, на якіх пражывала беларускае насельніцтва. Пад краямі Беларусі тагачаснага перыяду падразумяваюцца адміністрацыйна-тэрытарыяльныя адзінкі: ваяводства, паветы, гарады, мястэчкі і г.д.; тэрытарыяльныя адзінкі адміністрацыйнага і эканамічнага паходжання: эканоміі, староствы, маенткі і г.д.; канфесійныя, географічныя, судовыя і іншыя тэрытарыяльныя адзінкі і асобныя таксанамічныя аб'екты рознага паходжання, якія ахоплівалі этнічныя землі беларускага насельніцтва ВКЛ.

У сувязі з вышэй акрэсленымі найменнямі краёў, да аб'ектаў нашага разгляду адносяцца і людзі, якія нарадзіліся ці дзейнічалі на пэўнай тэрыторыі. Мы падтрымліваем пункт гледжання тых бібліяграфазнаўцаў, якія бачаць важнасць персанальнай і біябібліяграфіі ў складзе краязнаўчай.

Да крыніц бібліяграфічнай інфармацыі аб краях Беларусі адносяцца дакументныя крыніцы незалежна ад месца іх апублікавання (напісання) і мовы. Асаблівасць перыяду XVI—XVIII стст. праявілася ў тым, што шырокае распаўсюджанне атрымала кнігавыданне на лацінскай і польскай мовах, прычым у выніку актыўнай экспансіі польскай мовы і адміністрацыйнай забароны ўжывання беларускай мовы (1696 г.) паступова польская мова не толькі набыла статус дзяржаўнай мовы на Беларусі, але ўкаранілася як народная мова сярод вышэйшых саслоўяў і адукаваных колаў яе грамадства.

Старажытная беларуская мова, на жаль, нядоўгі час ужывалася ў кнігадрукаванні ў XVI ст., і краязнаўчых крыніц бібліяграфічнай інфармацыі на ей не выяўлена, за выключэннем першапачатковых форм, напрыклад, афіннай бібліяграфічнай інфармацыі.

Асаблівасцю асартыменту кніжнай прадукцыі разглядаемага гістарычнага перыяду з'яўляецца нізкая ўдзельная вага кніг, цалкам звязаных па зместу з асобнымі краямі. Так, да ліку найбольш распаўсюджаных можна аднесці прамовы на пахаваннях знатных асоб і іх жонак, але такія крыніцы, раскрываючы ў некаторай ступені дзейнасць гэтых асоб, не змяшчаюць бібліяграфічнай інфармацыі па-за яе афіннымі формамі. Як выключэнне неабходна назваць кнігі Ігната Сцябельскага, прысвечаныя жыццю святых Ефрасінні і Параскевіі, гісторыі хрысціянства на Полацкай зямлі: *Dwa wielkie światła na horyzoncie Połockim...*, *Chronologia*. Вельмі мала краязнаўчых кніг па галінах ведаў і тэмах. Да таго ж гэтыя выданні, напрыклад, геаграфічны даведнік Станіслава Сестранцэвіча *O Rosyi Zachodniej, niegdyś z Państwem Rosyjskim połączoney, potem zaś w smutnych czasiech oderwaney* (Магілеў, 1793) ці навуковае даследаванне расліннасці Гродзеншчыны Жана Эмануэля Жыліберта *Histoire des plantes. Flora Lithuanika* (Гродна, 1781, т. 1–2) і інш., на жаль, таксама могуць характарызавацца зноў жа толькі першапачатковымі бібліяграфічнымі формамі. Між іншым, малая доля кніг краязнаўчага зместу — характэрная рыса аўтарскай і выдавецкай дзейнасці да XIX ст. у Еўропе наогул. Таму ў якасці крыніц краязнаўчай бібліяграфічнай інфармацыі неабходна разглядаць выданні, якія прысвечаны Рэчы Паспалітай Абодвух Народаў, ці толькі ВКЛ і маюць тэрытарыяльны аспект зместу. Кнігі такога зместу адгравывалі вельмі важную ролю ў грамадскім жыцці Рэчы Паспалітай і складалі значную частку друкаванай прадукцыі.

Адметнасцю бібліяграфіі аб краях Беларусі данага перыяду з'яўляецца адсутнасць самастойных бібліяграфічных дапаможнікаў. Аднак у

кантэксце развіцця сусветнай бібліяграфіі ў разглядаемы час гэта таксама тыповая з’ява. Напрыклад, нават у XVII ст. у Францыі – краіне найбольшага росквіту бібліяграфіі – паказальнік пад назвай *Парыжская бібліяграфія* змяшчаў мясцовыя выданні, а не літаратуру, прысвечаную гораду. Бібліяграфічная інфармацыя аб краях Беларусі ў гэты перыяд прадстаўлена яе афіннымі і латэнтнымі формамі, несамастойнымі, пераважна прыкніжнымі матэрыяламі.

Афінная бібліяграфічная інфармацыя – гэта назвы дакументаў, звесткі аб даце і месцы напісання, выдання ці прыняцця, звесткі аб каралеўскіх і вялікакняжацкіх асобах, якія выдалі прывілей, і асобах ці адміністрацыяна-тэрытарыяльных аб’ектах, якім ён быў выдадзены, асобах, якім адрасаваліся прысвячэнні, аб пісарах ВКЛ, якія напісалі дакументы, аўтарах і друкарах папярэдніх выданняў, друкарнях. Такія звесткі ў сукупнасці элементаў ці як асобныя іх адзінкі прысутнічаюць на тытульных лістах і ў тэкстах выданняў і рукапісаў, створаных у гэты перыяд, але ў даным артыкуле разглядацца не будуць.

У сувязі з вышэй адзначаным даліку крыніц бібліяграфічнай інфармацыі намі былі аднесены выданні з краявым (рэгіянальным) аспектам зместу, якія мелі несамастойныя бібліяграфічныя матэрыялы і матэрыялы латэнтнай бібліяграфіі. Вывучаліся несамастойныя формы бібліяграфічнай інфармацыі, а таксама падрэдкавыя бібліяграфічныя заўвагі вялікага аб’ёму, унутрытэкставыя спасылкі, дапаможныя паказальнікі і выданні бібліяграфічнага характару. Гэта значыць, што была звернута ўвага на найбольш адметныя бібліяграфічныя матэрыялы, з якімі часцей працуюць бібліяграфы бібліятэк.

Разгляд развіцця і стану несамастойных форм краязнаўчай бібліяграфіі – справа вельмі складаная, таму што патрабуе непасрэднага прагляду шматлікіх дакументаў з тэрытарыяльна-змястоўным тэкстам. Вывучыць і выявіць вычарпальна поўна такія дакументы немагчыма. Мы азнаемліліся з тымі выданнямі, якія захоўваюцца ў фондах буйнейшых кнігасховішчаў Мінска – НББ і ЦНБ НАН Беларусі, прычым асобныя з іх прадстаўлены толькі перавыданнямі, здзейсненымі ў XIX ст. (*Volumina legum*, кнігі I. Сцябельскага).

Выяўленне выданняў з бібліяграфічнай інфармацыяй, прысвечанай краям Беларусі, іх вывучэнне дазволіла выдзеліць наступныя асноўныя групы крыніц: 1) крыніцы прававой інфармацыі; 2) бібліяграфічныя выданні; 3) даведачныя выданні; 4) навуковая літаратура.

У выкарыстаных прыкладах бібліяграфічных апісанняў дакументаў аўтар артыкула захоўвае пунктуацыю арыгіналаў, таму што яна вы-

конвае функцыянальную ролю індыхатара асобных бібліяграфічных элементаў.

Крыніцы прававой краязнаўчай інфармацыі

Прававая інфармацыя аб Беларусі і яе краях адлюстравана ў афіцыйных і неафіцыйных зборніках заканадаўчых актаў.

Права ВКЛ, і найперш яго Статуты, характэрны завалася высокім узроўнем. Статут 1588 г. – самы доўгатэрміновы дзеючы заканадаўчы акт у гісторыі Беларусі. Вялікая ўвага законатворчай дзейнасці надавалася і ў Польшчы, і ў Рэчы Паспалітай Абодвух Народаў. Існаваў пастаянны попыт на прававую інфармацыю. Задавальненню яго спрыяла публікацыя заканадаўчых актаў, і асабліва важнае грамадскае прызнанне мелі грунтоўныя зборнікі прававых дакументаў. Не ўсе зводы законаў былі зацверджаны, афіцыйны статус мелі Статуты ВКЛ, *Статут Каралеўства Польшча* выдання Я.Гербурта (1563) і славыты *Volumina legum* (1732–1739 – 6 т., 1782 – 7–8 т.) Ю.А.Залускага – С.Канарскага. Збор Я.Гербурта ў выданні на лацінскай мове складзены ў алфавітным парадку, на польскай – сістэматычна; *Volumina legum* – у храналагічным парадку. Статут 1588 г. і *Volumina legum*, у якім былі дапаўненні і змяненні да Статута ВКЛ, прымяняліся на Беларусі да 1840 г.

Менавіта ў выданнях асобных збораў законаў была выкарыстана бібліяграфічная інфармацыя, у тым ліку аб краях Беларусі. Гэта не выпадкова: назапленне вялікага масіву заканадаўчых актаў, неабходнасць выкарыстання законаў Літвы і Польшчы патрабавалі ўжывання бібліяграфічнага апарату для зручнага раскрыцця зместу адлюстраванага масіву прававых дакументаў і здзяйснення дакладнага пошуку. Польскамоўныя выданні Статута ВКЛ 1588 г. мелі новыя тытульныя лісты, прысвячэнні і зручны даведчна-пошукавы апарат. Практычную ролю ў забеспячэнні тагачаснага грамадства прававой інфармацыяй адыгрывалі і *Інвентары* – своеасаблівыя бібліяграфічныя зборы прававых актаў.

Да ліку грунтоўных выданняў збораў заканадаўчых актаў, у якіх прысутнічае бібліяграфічная інфармацыя аб краях Беларусі, адносяцца выданні ўплывовага праўніка Станіслава Кажухойскага *Статут Вялікага княства Літоўскага...* (Вільня, 1693) і *Канстытуцыі, статуты і прывілеі Каронныя і ВКЛ на вальных сеймах ад году гасподняга 1550 аж да году 1726 ухваленыя...* (Мокрск, 1732) на польскай мове. Састаўленне апошняга зборніка было даручана С.Кажухойскаму гродзенскім сей-

мам у 1726 г. ен быў прызнаным знаўцам права ВКЛ і неаднаразова ўдзельнічаў у рабоце органаў, якія узгаднялі заканадаўства ВКЛ і Кароны.

Вядома, што і ў выданне Статута ВКЛ, выкананае яшчэ ў 1648 г., таксама былі ўключаны звесткі пра сеймавыя канстытуцыі за перыяд 1550—1647 гг. і меліся бібліяграфічныя матэрыялы, аднак не было магчымаści азнаеміцца з гэтым выданнем.

Выданне Статута, здзейсненае Станіславам Кажухоўскім, уключае прадмову, змест, пералік усіх артыкулаў Статута па чатырнаццаці яго раздзелах, тэкст Статута і бібліяграфічныя спісы да кожнага яго артыкула, два алфавітна-прадметныя паказальнікі. Тэкст Статута набраны такім шрыфтам, як і выданне 1588 г., якое лічылася афіцыйным. Далей у зборніку ідуць іншыя важнейшыя прававыя дакументы: *Юрыдычнае зраўнанне саслоўяў Вялікага княства Літоўскага з Каронай Польскай*, спісы гандлевых пошлін на тавары, *Парадак судаводства ў Трыбунале ВКЛ з сеймавых канстытуцый*, з *Юрыдычнага зраўнання праў ВКЛ з Каронай Польскай і са Статута ВКЛ*, *Трыбунал абывацелям ВКЛ на Варшаўскім сейме 1581 г.*

Бібліяграфічная інфармацыя адыгрывае ў гэтым выданні Статута вельмі важную ролю. Да тэксту кожнага артыкула Статута паводле яго тэматыкі складзены спісы сеймавых канстытуцый з 1550 да 1690 гг. ВКЛ і Кароны Польскай “Абодвум Народам служачыя”. Дзякуючы такой методыцы чытачы атрымалі звод заканадаўства, зручны для практычнага выкарыстання.

Апісанні заканадаўчых актаў за гэты перыяд, ухваленых на вальных сеймах, прыведзены без умоўных абазначэнняў. Пад умоўнымі літарамі НЛ і РН даваліся апісанні канкрэтных частак з выданняў Статута Кароны Польскай, падрыхтаванага вядомым праўнікам Я. Гербуртам на польскай і лацінскай мовах. Атрымалі бібліяграфічнае апісанне і раней прынятыя законы першай паловы XV ст. Трэба адзначыць, што ўкладальнік выдання дакладна растлумачыў у спецыяльных заўвагах парадак умоўных абазначэнняў для апісання асобных выданняў Статута. Такім чынам, С. Кажухоўскі ажыццявіў бібліяграфаванне заканадаўчых дакументаў, прынятых галоўнымі органамі дзяржаўнай улады ВКЛ за вялікі храналагічны перыяд. Колькасць апісанняў у спісах істотна адрозніваецца, у большасці сваёй не перавышаючы дзесяці пазіцый. Аднак есць вялікія бібліяграфічныя спісы, якія займаюць некалькі старонак і ахопліваюць многія дзесяткі назваў.

Укладальніку кнігі вельмі хацелася, каб бібліяграфічныя часткі

чытачы добра бачылі, таму ў адрозненне ад артыкулаў Статута бібліяграфічныя спісы надрукаваны звычайным шрыфтам.

Нягледзячы на тое, што Статут 1588 г. з'яўляецца агульнадзяржаўным заканадаўчым актам і таму ў цэлым не мае змястоўна-тэрытарыяльнага характару, яго раздзелы і многія артыкулы атрымалі далейшую юрыдычную распрацоўку і адлюстраванне ў афіцыйных дакументах, прысвечаных канкрэтным тэрыторыям. Непасрэдна краязнаўчы характар мае толькі артыкул *Інкарпарацыя Лоева і Любеча да ВКЛ*, які змяшчае бібліяграфічныя звесткі: Anno 1646. F. 4.

У большасці ж выпадкаў аб беларускіх краях і іх асобных таксанамічных адзінках маюцца аддзельныя пазіцыі ў спісах да артыкулаў Статута. Яны сустракаюцца ва ўсіх яго раздзелах. Напрыклад, у першым раздзеле Статута “Аб персоне нашай гаспадарскай” да артыкула ХХІХ.29 “Аб новых плацяхах і аб вольнасці засялення мястэчак, і аб пабудове мастоў або грэбляў у маентках шляхецкіх” ёсць бібліяграфічныя апісанні заканадаўчых актаў, прысвечаных гандлевай і гаспадарчай дзейнасці абывацеляў Брэсцкага ваяводства. Бібліяграфічная інфармацыя ўключае наступныя звесткі: назву дакумента, указанне года прыняцця канстытуцыі (Const. Anni 1676., артыкул: fol. zz fol Indemnitas Cor.), затым ідзе яшчэ адна спасылка на тую ж крыніцу (Ibid. fol. 13. tit. o Condem).

У раздзеле IV.4 “Аб суддзях і судах” у бібліяграфічным спісе да артыкула I “Аб вольным выбранні упраўлення земскага, суддзі, падсудка і пісара ў кожнай зямлі і павеце” ёсць спасылкі: “Стараста ашмянскі павінен мець пісара, прысягнуўшага ў Мядзелі, які паказанні возных і прыём усялякіх скарг прымаць будзе”. Гэта пастанова, як сведчыць бібліяграфічны запіс, была прынята ў 1590 г. пад назвай “Аб пісары Ашмян; fol: 586”. Наступны юрыдычны дакумент вызначыў, што абавязкам ашмянскага пісара будзе толькі прымаць прызнанні возных. ён датаваны ўжо 1609 г. і мае назву “Пісар ашмянскі ў Мядзелі, fol: 909”. У артыкуле “Аб судах пагранічных беларускіх” змяшчаюцца звесткі аб парадку гэтых судоў і пералікі прозвішчаў пагранічных суддзяў у Оршы, Віцебску, Мсціслаўлі і іншых месцах. Бібліяграфічнае апісанне да яго: “А. 1690. F. 17. In Lithv: Const. Артыкул ХІІІ.13 таго ж раздзела “Аб кнігах земскіх і гродскіх, дзе павінны захоўвацца і аб месцы правядзення судоў земскіх, і таксама аб выданні, каму неабходна, выпісаў або відымусаў”, змяшчае многа краязнаўчых фактаграфічных і бібліяграфічных заўваг. Прывядзем толькі адзін прыклад: “Кнігам земскім лідскім склеп у замку пры муры пабудоваць

коштам тамтэйшых абывацеляў дазволена. Const: 1658. fol: 43. Tit: Sklep”.

У раздзеле 14 “Аб злачынстве ўсіх станаў” да артыкула IV.4 “Аб тым, што здарылася на тэргу, або на ярмарцы, або на кірмашы” маюцца тры фактаграфічныя і бібліяграфічныя спасылкі:

“Ярмаркам у Брэсце Літоўскім ніхто перашкаджаць не павінен, ці штраф 300 грынвен. Const: 1653. fol: 62. tit: Iarmarki”. І працяг: “Ярмаркі ў Мінску дазволены 2, адна на С.Войцэха, а другая на С.Марціна, на якія ўсе купцы без усякіх пошлін і мыт прыязджаюць і там свабодна праз два тыдні тавары прадаюць. Const: 1601. fol: 762. tit: Iarmarki w Mińsku. Ярмарка ў Брэсце Літоўскім, што была на С.Міхаіла, павінна адбывацца на С.Марціна. Const: Anni1678. fol: 21. Miasto Brześć”.

Маецца і шэраг апісанняў іншых юрыдычных дакументаў, якія тычыліся розных населеных пунктаў Беларусі: Навагрудка, Мазырскага замка, Пінска і інш.

Методыка бібліяграфавання, выкарыстаная С.Кажухоўскім у выданні Статута 1693 г., сведчыць аб глыбокім веданні заканадаўства ВКЛ і высокай бібліяграфічнай умеласці ўкладальніка, што дазволіла паартыкульна распісаць заканадаўчыя акты паводле іх зместу. Заканадаўчыя дакументы па аднаму пытанню апісаны ў храналагічнай паслядоўнасці. Запісы паслядоўна пранумараваны лацінскімі літарамі: а, в, с...

С.Кажухоўскі выкарыстаў вопыт папярэднікаў, укладальнікаў зборнікаў прававых актаў. Прыводзячы назву/змест параграфу канстытуцыі, ён, як правіла, называе год прыняцця (па існуючай працэдуры ён з’яўляўся і годам афіцыйнай публікацыі), затым старонку і назву артыкула. Такі характар прадстаўлення даных сведчыць аб тым, што ўжо склаўся прыемы апрацоўкі і распалажэння звестак аб афіцыйных дакументах пры іх бібліяграфаванні. Так, С.Кажухоўскім прыменены тыповыя скарачэнні слоў: Канстытуцыя – Const: (від дакумента), год – Anni:, старонка – fol:, назва – tit:. Часам найменні года скарачаліся як Anno, An., ці скарачэнне апускалася, а старонкі абазначаліся літарай F, f. Скарачаныя словы згодна існуючай тады бібліяграфічнай методыцы аддзяляліся двукроп’ем. Назва акта прыводзілася поўнацю. С.Кажухоўскі прымяняў таксама спасылк Ibid. (там жа, тое ж). Пастаяннае ўжыванне лацінскіх найменняў для абазначэння такіх асноўных элементаў, як год публікацыі, старонкі, назвы, бібліяграфічныя спасылкі, было зручным для праўнікаў. Акрамя таго, дакладна і ў цэлым аднолькава маркіраваныя скарачэнні на латыні легка разумеліся і замежнымі карыстальнікамі.

Пасля Статута размешчаны “Рэгістр на 14 раздзелаў Статуту ВКЛ, артыкулаў і параграфав, якія ў ім ёсць, паводле алфавіту старанна ўкладзены”, які мае самастойную нумарацыю і займае 54 старонкі. Запіс у канцы Рэгістра паказвае, што гэта перадрук паказальніка, складзенага ў 1616 г. шляхціцам Станіславам Галонска (у перавыданні Статута ў 1989 г. – Галянскім) – праўнікам, які прысягнуў гораду Вільні. Паказальнік з’яўляецца прадметным. ён змяшчае ў алфавітным парадку сотні прадметных рубрык, якія падрабязна і дакладна адлюстроўваюць змест Статута. Набраны яны ў дзве калонкі, раздзеленыя двума вертыкальнымі рысамі. Перад пачаткам кожнага алфавітнага рада вынесена яго загаловавая літара.

Рубрыкі складаныя, уключаюць назоўнікі, прыметнікі і дзеясловы і пабудаваны лагічна, каб выразіць сэнс прававой нормы. На першае месца вынесены галоўныя паняцці, якія коскай аддзелены ад дадатковых, тлумачальных паняццяў. Імкненне адлюстравачь іерархічнасць паняццяў і захаваць пры гэтым іх стройнасць, праявілася пры выкарыстанні абагульняючых тэрмінаў-рубрык, напрыклад, “Віленскія мяшчане”. Абагульняючыя рубрыкі набраны дробным прапісным шрыфтам па леваму боку калонак вертыкальна да падрубрык. Усе падрубрыкі пададзены ў алфавітным парадку. Рубрыкі і падрубрыкі праз сістэму ўмоўных скарачэнняў звязаны з раздзеламі і артыкуламі Статута.

У гэтым паказальніку ёсць некалькі геаграфічных рубрык, прысвечаных г. Вільні і Віленшчыне, Слоніму. Напрыклад, рубрыкі: “Бурмістр Віленскі, калі б пані шляхціца збіл, Roz: 11. art 49. § 1”, “У Слоніме, з’езд галоўны перад сеймам вальным павінен быць, Roz: 3. art 8”.

У апошняй рубрыцы сустракаецца прымяненне складальнікам прыназоўніка “у”. Фармулёўка гэтай рубрыкі амаль дакладна паўтарае назву артыкула 8 трэцяга раздзела Статута. А ў самім артыкуле пад літарай “а” маецца бібліяграфічны запіс: “З’езду Слонімскага паслы і сенатары не павінны спазняцца, Const: 1631. Tit: Ziazd Slonimski”.

Паслядоўнасць прывядзення бібліяграфічных элементаў – раздзела, артыкула, параграфа – дакладна вытрымана, але маюцца розныя варыянты форм скарачэння слоў, напрыклад, Roz, R, roz. Прыменены спасылкі ад непрынятых тэрмінаў да прынятых, напрыклад, “Старыя граніцы глядзі Граніцы”.

Характэрна выкарыстанне прыназоўнікаў пры стварэнні рубрык і падрубрык. На паслядоўнасць рубрык/падрубрык яны не ўплывалі, паколькі апошнія размяркоўваліся па другому слову.

Услед за прадметным паказальнікам змешчаны “Алфавітны паказальнік некаторых канстытуцый 1648 года і ў данай чацвертай рэдакцыі да артыкулаў (паводле волі К.І.М., выражанай у прывілеі) далучаных”. Складзены алфавітны паказальнік таксама С.Галонска і мае самастойную нумарацыю старонак. С.Галонска пасля назвы паказальніка зрабіў заўвагу чытачам, што першая лічба ў паказальніку абазначае ліст, другая — артыкул канстытуцый, а раздзелы Статута ВКЛ чытачы павінны вызначаць самастойна, “на вока”. Гэты паказальнік таксама з’яўляецца прадметным і ўключае геаграфічныя рубрыкі і падрубрыкі. Тут агульная колькасць іх большая чым у папярэднім паказальніку. ёсць рубрыкі, прысвечаныя Вільні і Віленшчыне, Брэсту, Брэсцкаму ваяводства, Брэсцкім і Мінскім ярмаркам, сейму ў Гродне, Мазырскаму павету, Лідскім, Рэчыцкім і Рагачоўскім рокам, Слонімскаму з’езду і інш. Адметнасцю геаграфічных рубрык з’яўляецца дакладнае вызначэнне і іх прадметнага аспекту. Напрыклад, ніжэй прыведзеная рубрыка адсылае чытача да 169-й старонкі ў 46-м артыкуле 14-га раздзела (апошні ўстанаўліваецца самім карыстальнікам), дзе з трох бібліяграфічных запісаў, прысвечаных земскім судам у беларускіх паветах, два запісы аб працягласці (роках) Рэчыцкіх судаў, якія належыла адбываць пароўну ў Рэчыцы і Рагачове: “Рокі Рэчыцкія ў двух месцах 169.46”.

Наогул імкненне да найдакладнейшага адлюстравання зместу ў рэстрах — характэрная асаблівасць методыкі, выкарыстанай С.Галонска.

Па пабудове гэты паказальнік мае некаторыя адрозненні ад папярэдняга паказальніка. Абагульняючы рубрыкі ў ім набраны прапісным шрыфтам, але надрукаваны звычайна, а не вертыкальна, і падрубрыкі пералічаны з водступам на 1 см. Напрыклад:

“Брук Віленскі рамантаваць, каму належыць. 31.24.

на Пошліны старыя, вечнай вольнасці Вільна, і іншых гарадоў В.К.Л 30.29.

Пошліны з Брэсцкага ваяводства, калі не плацяцца 30.29”.

Некаторыя складаныя рубрыкі змяшчаюць некалькі геаграфічных найменняў, напрыклад:

“Ярмаркі, Брэсцкія, Мінскія, Віленскія, колькі, калі, і іх прывілеі 403.4.

Вароты падчас іх для купцоў бяспечныя 36.31.

Яжы на партовых рэках зносяцца 299.21.” і іншыя падрубрыкі.

Несумнеўна, што Станіслаў Галонска быў знаўцам права ВКЛ і

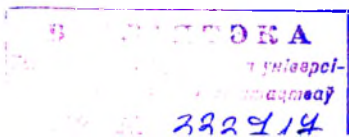
Польшчы, вопытным і выдатным бібліяграфам, які дакладна раскрыў тэрытарыяльна-змястоўныя сувязі Статута ВКЛ і сеймавых канстытуцый з таксанамічнымі адзінкамі Беларусі.

Сярод іншых частак *Статута* выдання С.Кажухоўскага многа бібліяграфічных спасылак у прывілеі *Сістэма праў трыбунальных Стэфана Баторыя*, які ўваходзіць у *Трыбунал грамадзянам ВКЛ на Варшаўскім сейме 1581 г.* Складальнік адзначае, што яго змест узноўлены з тэксту, перадрукаванага ў Варшаве ў 1648 г. Шмат бібліяграфічных спасылак у прывілеі змешчана на палях тэксту. Маюцца яны і ў раздзеле “Месцы судам галоўным у В.К.Л. назначаныя”, у якім пададзена фактаграфічная і бібліяграфічная інфармацыя аб судах у горадзе Вільні (для павета і ваяводства Віленскага, паветаў Ашмянскага, Браслаўскага, Лідскага і павету Вілкамірскага і ваяводства Полацкага), Троках, Навагрудку і Мінску. Выкарыстана традыцыйная форма бібліяграфічнага запісу, напрыклад, рубрыка: “а ў Мінску Const: 1616. fol: 49. tit: Przyczynienie”.

Наступны зборнік С.Кажухоўскага *Канстытуцыі, статуты і прывілеі Каронныя і ВКЛ на вальных сеймах ад году гасподняга 1550 аж да году 1726 ухваленныя...* выклікаў вялікі грамадскі рэзананс і, хаця ў далейшым застаўся ў цені славытага *Volumina legum*, аднак цікава, што ў піярскіх школах па ім вывучалі гісторыю краіны.

Па прыкладзе Я.Гербурта С.Кажухоўскі размеркаваў законы па зместу і апісаў іх у раздзелах, размешчаных у алфавітнай паслядоўнасці паводле прадметаў разгляду, што было зручна для пошуку патрэбнага матэрыялу. Прыстасаванасць данай групёўкі для хуткага пошуку заканадаўчых дакументаў складальнік спецыяльна адзначыў на тытульным лісце кнігі: “Для лягчэйшага адшукання, каб імгненна указываць часткі ў цэлым, або дакладна устанаўліваць розніцу, кусочки да якога народу належаць” Хаця ў гэтым выказванні мы бачым, што складальнік яшчэ не выкарыстоўваў тэрміны “асобны дакумент”, “частка дакументу” ці іншыя блізкія паняцці, але па сэнсу зразумела, што маюцца на ўвазе менавіта гэтыя аб’екты бібліяграфавання.

У аб’ёмных раздзелах С.Кажухоўскі па тэматыцы вылучыў падраздзелы, як, напрыклад, у раздзеле “Суды”. Унутры кожнага структурнага падраздзялення прававыя акты апісаны ў храналагічнай паслядоўнасці. Бібліяграфічныя апісанні зроблены пад назвамі дакументаў. Прымененая метадыка захоўвае выпрацаваныя традыцыі. У шэрагу рубрык маюцца матэрыялы заканадаўства аб рэгіянальных аб’ектах і асобных таксанамічных адзінках Беларусі. Напрыклад, пад рубрыкай “Замкі” прыведзены пастановы аб адбудаванні замкаў і іх умаца-

ванні у Полацку, Брэсце і Мсціслаўлі. У канцы зборніка змешчаны агульны паказальнік – алфавіт прадметных рубрык, аднак геаграфічных сярод іх няма.

Volumina legum Ю.А.Залускага – С.Канарскага адлюстравалі дакументы аб беларускіх тэрыторыях і асобных таксанамічных адзінках і іншыя прававыя акты, прынятыя на вальных сеймах Каронных, а таксама дакументы паралельных вальных сеймаў ВКЛ. Напрыклад, у т. 5 143 старонкі займаюць толькі канстытуцыі вальных сеймаў ВКЛ, што перавышае 30 працэнтаў тэксту тома (без уліку рэгістра). Таму *Volumina legum* змяшчае вялікі пласт прававой інфармацыі, прысвечанай ваяводствам, паведам, гарадам, замкам і іншым адміністрацыйна-тэрытарыяльным, геаграфічным, эканамічным аб’ектам Беларусі. Вялікая па аб’ёму інфармацыя звязана з асобамі Беларусі, якія ўдзельнічалі ў адміністрацыйным, вайсковым, канфесіянальным і гаспадарчым кіраванні яе тэрыторыямі. Напрыклад, у пастанове 1670 г. “Камісія для падзелу Лоева і Любеча” ўказваецца мета дзейнасці прызначанай камісіі і састаў яе членаў: мсціслаўскі ваявода Мікалай Цеханавецкі, мсціслаўскі падкаморы Уладзімір Камінскі і інш. Выданне з’яўляецца каштоўным з пункту гледжання даўнага і храналагічнай паслядоўнасці адлюстравання прававых актаў за ўвесь час існавання актыўных кантактаў паміж ВКЛ і Каронай Польскай і гісторыі сумесна створанай імі дзяржавы – Рэчы Паспалітай Абодвух Народаў.

Бібліяграфічныя выданні

Даведачна-пошукавы апарат *Volumina legum* небагаты. Асноўным яго элементам з’яўляецца рэгістр – фактычна аглаўленне, пералік усіх раздзелаў і назваў кожнага ўключанага дакумента (старонкі прыведзены толькі на назвы раздзелаў). Паміж фармулёўкамі назваў у тэксце выдання і іх адлюстраваннем у рэгістры нярэдка існуе адрозненне: назвы ў рэгістры скарачаныя, перапрацаваныя, каб выразіць асноўны сэнс зместу дакументаў. Гэта, у сваю чаргу, сведчыць аб метадзе зортвання інфармацыі, прымененай пры фарміраванні рэгістра. Па назвах, якія змяшчаюць беларускія таксанамічныя адзінкі, ці па агульных назвах, якія тычацца ваяводстваў, паведаў і іншых тэрытарыяльных аб’ектаў, ужо магчыма хутчэй весці пошук. Менавіта вялікі аб’ём інфармацыі ў *Volumina legum* і недастатковая яго прыстасаванасць да пошуку прававых актаў па канкрэтных пытаннях натхнілі асобных праўнікаў на стварэнне так званых “інвентароў” – бібліяграфічных паказальнікаў, спецыяльна створаных для хуткага пошуку патрэбнага

дакумента. Існавала магчымасць азнаеміцца з *Інвентаром Канстытуцый*... метрыканта канцэлярыі Кароннай М.М.Ладоўскага (Ліпск, 1733) і *Новым інвентаром праў, статутаў, канстытуцый Каронных і ВКЛ, змешчаных у шасці тамах Voluminis legum*... А.К.Зегліцкага (Варшава, 1744).

Інвентары... заканадаўчых актаў М.М.Ладоўскага і А.К.Зегліцкага характэрызуюцца адзінствам метадычных прыемаў, што было важна для забеспячэння выгод карыстальнікаў. А.К.Зегліцкі ў звароце да чытача ацаніў працу М.М.Ладоўскага як вялікую заслугу перад Айчынай.

М.М.Ладоўскі ў *Інвентары Канстытуцый*... адлюстравіў галоўныя дзяржаўныя дакументы за перыяд з 1550 па 1683 гг. Вядома, што Ю.А.Залускі ўнес у інвентар дапаўненні за перыяд з 1683 па 1726 гг., і выданне было надрукавана ў Ліпску. Яшчэ на дзесяць гадоў прадолжыў адлюстраванне заканадаўства А.К.Зегліцкі ў *Новым інвентары праў, статутаў, канстытуцый Каронных і ВКЛ*... і давеў улік да 1736 г.

Кожны з гэтых паказальнікаў дзяржаўных дакументаў мае аб’ёмную бібліяграфічную інфармацыю аб краях Беларусі. Колькасць яе павялічваецца адпаведна пашырэнню храналагічных межаў. Пабудаваны *Інвентары*... па агульнай метадыцы: алфавіт прадметаў і бібліяграфічныя апісанні прававых актаў размешчаны ў храналагічнай паслядоўнасці ў межах кожнага прадмета.

Змест абодвух выданняў змяшчае алфавіт прадметаў (пытанняў), па якіх былі прыняты канстытуцыі Каронныя і ВКЛ: “Астор”, „Akademia”...; яны набраны жырным шрыфтам і вялікімі літарамі. Некаторыя раздзелы маюць падраздзелы. Бібліяграфічныя апісанні прававых актаў уключаюць іх назвы і звесткі аб публікацыі. У *Інвентары* М.Ладоўскага на палях пададзены спасылкі на *Статут Каронны Я.Гербурта*. У прадметных азначэннях: “гарады і гаражане”, “граніца”, “даніна”, “даўгі”, “дэкрэт”, “замкі”, “камісія”, “касцелы”, “кляштары”, “кнігі”, “маенткі”, “рэстытуцыя”, “сейм”, “сеймікі”, “суды”, “сумы”, “трыбуналы”, “фундацыя”, “элекцыя”, “ярмаркі” і шэрагу іншых – прыведзена многа бібліяграфічных апісанняў дакументаў, прысвечаных розным мясцінам і канкрэтным абывацелям Беларусі.

Вось прыклад бібліяграфічнага запісу:

“Камісія у Полацк, для вымярэння ў замку вышэйшых і нізінных пляцаў, грамадзянам таго ваяводства, і езуітам і архіепіскапу паводле праў іх (у якія камісары унікнуць павінны) на гэтых пляцах як шляхта,

так і названыя духоўныя, гаспадароў стральцоў для абароны мелі, і самі ў выпадку небяспекі, рэзэндаваць маглі. А. 1667. f. 70. Т. *Opatrzenie Zamku*”.

Бібліяграфічны запіс адсылае да канстытуцыі 1667 г. у *Volumina legum*.

У запісах, падобных на гэты, для умоўных скарачэнняў асноўных слоў – бібліяграфічных індыхатараў афіцыйнай публікацыі – узята па адной літары, але складальнік выкарыстоўваў скарачэнні fol, tit і інш. Гэты *Інвентар з’яўляецца* адной з найбольш багатых на краязнаўчую бібліяграфічную інфармацыю крыніц.

У *Новым інвентары* А. К. Зегліцкага пасля назваў дакументаў у апісаннях выкарыстана наступная паслядоўнасць літар і знакаў як умоўных абазначэнняў для пэўных бібліяграфічных элементаў: пасля літары А прыведзены год зацвярджэння пастановы, пасля літары V – том *Volumina legum*, пасля літары F – ліст (старонка) “Volumes” (пасля літары), T – назва і §. Paragraf: Pag. Тая ж пастанова аб прызначэнні камісіі ў Полацк мела форму (назва яе ў гэтым прыкладзе не паўтараем):

“А. 1667. Vol.4 f: 999. Tit: Opatrzenie Zamku”.

Складальнік не прытрымліваўся аднолькавасці скарачэнняў літар як індыхатыўных бібліяграфічных элементаў, ен ужываў і іншыя скарачэнні: Anni, Vol, Tit.

Крыніцы і іншыя зборнікі прававых актаў, якія былі разгледжаны, ахопліваюць заканадаўчыя дакументы галоўных органаў улады: сеймавыя канстытуцыі, прывідеі, але не прадстаўляюць прававыя дакументы мясцовай улады. Гэты напрамак патрабуе вывучэння. На жаль, не было магчымасці азнаеміцца з матэрыяламі *Метрыкі літоўскай*, за выключэннем 28-й кнігі, выпушчанай у 2000 г. па ўзору арыгінала другой паловы XVI ст., з сучаснай навуковай апрацоўкай і выдатным даведчна-пошукавым апаратам. Але ўзор арыгінала паказвае, што ў рэестрах да кніг *Метрыкі* фарміравалася метадыка стварэння аглаўленняў.

Такім чынам, гэтыя і іншыя існуючыя зборнікі заканадаўства ВКЛ і Польшчы перыяду Рэчы Паспалітай Абодвух Народаў з’яўляюцца крыніцамі бібліяграфічнай інфармацыі аб краях Беларусі, дакладна, поўна і храналагічна адлюстроўваюць дзяржаўныя акты ў змястоўна-тэрытарыяльным аспекце. Таму для сучасных даследчыкаў краёў і бібліяграфікаў яны з’яўляюцца дакладнай крыніцай прававой і гістарычнай інфармацыі.

Даведачныя выданні

Наступнай групай выданняў, якія ўключаюць краязнаўчую бібліяграфічную інфармацыю аб Беларусі, з'яўляюцца даведачныя выданні, асабліва гербоўнікі. У разглядаемы перыяд працавалі вядомыя геральдыкі Б.Папроцкі, В.Каяловіч, Ш.Акольскі, В.Патоцкі, К.Нясецкі і інш. Выход гербоўнікаў атрымліваў вялікі грамадскі водгук. Да ліку выдатных гербоўнікаў належыць праца езуіта Каспара Нясецкага *Карона Польская пры залатой вольнасці...* (Львоў, 1728–1743), на якую ўжо больш як два стагоддзі пастаянна спасылаюцца даследчыкі.

Выданне змяшчае вялікі масіў каштоўнейшых звестак краязнаўчага характару. Да ліку іх адносяцца раздзелы аб біскупствах рымска-каталіцкага і праваслаўнага хрысціянства на Беларусі, іменны віленскіх, смаленскіх, полацкіх біскупаў, пінскіх уладых. Гербоўнікі ўключаюць гістарычную даведку і бібліяграфічныя звесткі.

У раздзеле “Гербы ваяводстваў” есць асобныя часткі, прысвечаныя віленскаму, трокскаму, полацкаму, новагрудскаму, брэсцкаму, мсціслаўскаму, brasлаўскаму, мінскаму ваяводствам, спісы ваяводаў па кожнаму з іх, пачынаючы з 1569 г., а таксама спісы каштэлянаў па асобных беларускіх рэгіёнах. Аб кожным ваяводстве напісана кароткая даведка, якая змяшчае гісторыю стварэння ваяводства і яго адміністрацыйна-тэрытарыяльную будову: раздзяленне на паветы, галоўныя гарады, колькасць паслоў, пасылаемых на сеймы і парадак іх сядзення. Гэтыя звесткі пацвярджаюцца бібліяграфічнымі спасылкамі на працы вядомых гісторыкаў М.Бельскага, Ш.Старавольскага, А.Гвагніна і іншых крыніцы, якія непасрэдна ўключаны ў тэкст даведачных артыкулаў. Бібліяграфічныя спасылкі выдзелены курсівам, што дазваляе хутчэй знаходзіць іх у тэксце.

Асобна пададзены спісы ваяводаў у храналагічным парадку іх праўлення. Яны змяшчаюць іменны ваяводаў, іх гербы, часта дату смерці, час пераходу на службу ў іншы рэгіён. Гэтыя звесткі заўсёды завяршаліся бібліяграфічнымі спасылкамі на афіцыйныя дакументы, гістарычныя даследаванні і іншыя крыніцы, у якіх адлюстравана прызначэнне ваяводы, яго дзейнасць. Сярод адлюстраваных крыніц аб гэтых дзеях — працы М.Бельскага, А.Гвагніна, М.Стрыйкоўскага, Ш.Старавольскага, Ю.А.Залускага, Ш.Акольскага, В.Каяловіча і іншых вядомых гісторыкаў і геральдыкаў, лісты-прывілеі каралеў, статуты, шмат сеймавых канстытуцый, сямейныя радаводы (гісторыя Сапегана Валіцкага), радаводы-генеалогіі Тышкевічаў, Агінскіх, Чартарыйскіх, панегірычныя і пахавальныя прамовы, кляштарная хроніка (*Гісторыя*

Брэсцкай калегіі). Шырыня і разнастайнасць выкарыстаных крыніц сведчыць аб тым, што К. Нясецкі глыбока прааналізаваў усе існуючыя публікацыі, якія змяшчалі дакументы, прысвечаныя літоўска-беларускім ваяводствам і рэлігійным адміністрацыйна-тэрытарыяльным адзінкам, ці звесткі пра іх. Грунтоўнасць К. Нясецкага як даследчыка крыніц і бібліяграфа праявілася ў выкарыстанні ім такой даставернай крыніцы, як надмагільныя надпісы. Бібліяграфаванне гэтай крыніцы не атрымала распаўсюджання ў беларускай краязнаўчай бібліяграфіі нават у лепшыя яе часы, таму метадычныя прыёмы К. Нясецкага не страцілі значэння для сучаснай беларускай краязнаўчай бібліяграфіі. Аўтар-езуіт найбольшую ўвагу ўдзяліў біскупствам і епархіям каталіцкім, родам каталікоў, што адбілася і на выкарыстанай сукупнасці крыніц. Напрыклад, даведачная і бібліяграфічная інфармацыя пра праваслаўныя канфесіі на тэрыторыі Беларусі, сціплая ў параўнанні са звесткамі пра каталіцкія біскупствы. У гістарычным сэнсе гэта зразумела. Можна меркаваць, што прадстаўнікі праваслаўных епархій і прываслаўных родаў не мелі жадання быць адлюстраванымі ў такім выданні, хутчэй наадварот.

Бібліяграфічныя запісы вельмі кароткія: скарачана ці поўна, што радзей, прыводзяцца назвы крыніц, прозвішчы аўтараў і, што вельмі важна, дакладна названы старонкі дакументаў, нумары артыкулаў заканадаўчых актаў. Напрыклад, васемнашцатым навагрудскім ваяводам быў Т. Сапега, аб якім ёсць наступная інфармацыя: “18 Томаш Сапега, гербу Ліс. Historia Sapieh. Par. 3 але год не напісаны. Walicki o Obrazie Kodeńskim”.

Такая ж методыка прыменена ў спісах каштэлянаў. Для К. Нясецкага вельмі важным было дакладнае бібліяграфічнае адлюстраванне крыніц. Аб гэтым сведчыць яго уважлівасць пры аналізе дакументаў (напрыклад, вышэй прыведзеная памета “але год не напісаны” ці запіс, які адносіцца да асобы мсціслаўскага ваяводы Рыгора Друцкага Горскага: “Аб ім дзесяці чытаў, але аўтара не запісаў”). Вось такое шчырае прызнанне значэння бібліяграфічнай дакладнасці. Падобныя прыклады сустракаюцца і ў іншых бібліяграфічных запісах, прысвечаных краям і дзеячам Беларусі.

Для бібліяграфічнай інфармацыі ў гербоўніку К. Нясецкага характэрна часцей за ўсё ўказанне аўтараў, але адсутнічаюць назвы іх твораў. Напрыклад, называючы прозвішчы Гербурта і Стрыйкоўскага як аўтараў, якія пісалі аб віцебскім ваяводзе Станіславе Кішку, і адзначаючы дакладныя старонкі, на якіх змешчана інфармацыя аб ім, складалынік

не называе прац. Гэты металычны прыем быў доўгі час распаўсюджаны ў Еўропе. Вытворцы бібліяграфічнай інфармацыі мелі справу з даволі абмежаваным колам аўтарытэтных крыніц, аўтары і назвы якіх былі вядомыя адукаваным людзям. Не прытрымліваўся К.Нясецкі і аднолькаваці скарачэнняў слоў у бібліяграфічных апісаннях. Напрыклад, ен ужывае поўную назву “Historia Collegii Brestensis” і скарачальную “Histor. Colleg. Brestensis” і інш.

Наступная частка прысвечана апарату адміністрацыі ў наваўраўлення, дзе кожнаму органу кіравання адведзены артыкул і маюцца спісы маршалкаў вялікіх літоўскіх, канцлераў, падканцлераў, падскарбіх, надворных маршалкаў, гетманаў, гетманаў польных. У гэтых артыкулах таксама прыменены шматлікія бібліяграфічныя спасылкі. У наступных частцы “Гербы і фаміліі рыцарскія як у Кароне, так і ў Вялікім княстве Літоўскім” сустракаецца ўнутрытэкставая бібліяграфічная інфармацыя.

Гербоўнікі А.Курапатніцкага, В.Вялендкі і іншых аўтараў значна саступаюць працы К.Нясецкага. Бібліяграфічная інфармацыя ў іх выкарыстана ў меншых аб’ёмах і, у асноўным, у выглядзе ўнутрытэкставых цытаванняў ў яго найпрасцейшай форме. Напрыклад, называлася прозвішча аўтара ці асобная праца. Кола крыніц таксама значна вужэйшае.

Вядома, што для бібліяграфічных пошукаў прадстаўляюць цікавасць геаграфічныя даведнікі. Аднак пакуль што выданняў з разгорнутым даведачна-металычным апаратам выявіць не ўдалося. Напрыклад, вядомы ў свой час *Слоўнік геаграфічны...* Эхарда (Варшава, 1782–1783), які выйшаў з уключэннем звестак пра геаграфічныя аб’екты Рэчы Паспалітай, змяшчаў даволі многа матэрыялаў пра гарады, мястэчкі, вескі Беларусі, адміністрацыйна-тэрытарыяльнаю структуру беларускіх земляў. Аднак бібліяграфічных матэрыялаў у ім няма. Спіс геаграфічных назваў на лацінскай і польскай мовах у канцы кнігі мае толькі даведачнае значэнне, таму што не адсылае да старонак тэксту.

Навуковая літаратура

Навуковая літаратура таксама складае групу крыніц, у якіх мае месца краязнаўчая бібліяграфічная інфармацыя.

Да ліку рэдкіх прыкладаў навуковых краязнаўчых кніг з выдатным бібліяграфічна-пошукавым апаратам належаць даследаванні базільянскага святара Ігната Сцябельскага: *Два вялікія светачы на гарызонце Полацкім з сілуэтаў царкоўных паўстаючыя...* і *Храналогія*, прысвечана

ныя святым з Полацкай зямлі Ефрасінні і Параскевіі, а таксама працягваючы іх твор пад назвай *Дадатак да храналогіі...*¹

У двух першых кнігах даследавана жыцце святых Ефрасінні і Параскевіі, гісторыя хрысціянства на Полаччыне, узнікненне царкоўнай уніі і іншыя актуальныя на той час гісторыка-рэлігійныя тэмы. У першай з іх змешчана прысвячэнне свяцейшай панне Брыгідзе Любашчынскай, якая кіравала базыльянскім манастыром Святога Духа ў Мінску, і яго манахіям, а таксама шэраг ухваленняў працы кіраўнікамі ордэна базыльянаў. У *Дадатку да храналогіі...* асноўнае месца займаюць генеалогія князеў Астрожскіх і пастанова суда над забойцамі Ісафата Кунцэвіча.

У прадмове да першага тома перавыдання спецыяльна адзначана, што крыніцазнаўчая база твораў І.Сцябельскага унікальная: “Апроч ... гістарычнай вагі, змяшчаюць жыццяпісанні св.св. Ефрасінні і Параскевіі яшчэ многа цікавых і важных бібліяграфічных запісаў аб творах і іх аўтарах, якія б мы марна шукалі ў Бенткоўскага і ў пазнейшых бібліяграфіях. Аб некаторых з іх, асабліва аб тых, якія тэалогію, ці звязаныя з ёю справы літургічныя і дагматычныя ўзялі за прадмет сваёй працы, успамінае, праўда Йохер, аднак яго запісы, з аднаго боку, занадта недакладныя і паспешлівыя, і, з другога, з-за хаатычнага неладу ў яго творы, існуюць нязмерныя цяжкасці ў пошуку...”. Сапраўды жыцце святых Ефрасінні і Параскевіі даследавана І.Сцябельскім на аснове шэрагу рукапісных і друкаваных дакументаў. Сам ен адзначаў, што сабраў усе, што можна было адшукаць па тэме. Усведамленне адказнасці, якая была на ім за асвячэнне лесаў полацкіх святых Ефрасінні і Параскевіі, несумненна паўплывала на рэдкую карпатлівасць, з якой вучоны падышоў да характарыстыкі выкарыстаных крыніц. У звароце да чытача ен характэрызуе дакументальную базу даследавання.

Перад асноўным тэкстам І.Сцябельскі змясціў “Апісанне значнейшых аўтараў і кніг іх, якія сведчаннем ці даказацельствам падцвярджаюць гісторыю жыцця святых дзеў Ефрасінні і Параскевіі ў першым томе, Храналогіі ў другім і Дадатку да храналогіі ў трэцім томіку”. Гэта вялікі па аб’ёму спіс аўтараў з розных краін, у тым ліку з

¹ Кнігі І.Сцябельскага былі знішчаны на ўсёй тэрыторыі расійскага забору зямель Рэчы Паспалітай. Па экзэмпляру, які належаў бібліятэцы Ассалінскіх у Львове, там жа ў 1866–1867 гг. яны былі перавыдадзены накладам кнігарні З.Ігла. Перавыданне поўнаасцю адпавядае арыгіналу, таму што З.Ігл адмовіўся нават ад выпраўлення памылак у тэксце, каб не быць западозраным у фальсіфікацыі.

беларускіх земляў (с. XIII—LXXIV), у якім прозвішчы змешчаны ў алфавітным парадку. Адзін ананімны твор апісаны пад загаловак “ананім” і яшчэ адзін — пад калектыўным аўтарам *Полацкія айцы езуіты*. ен складаецца з біябібліяграфічных артыкулаў. Даследчык прыводзіць звесткі аб месцы нараджэння аўтараў, важных падзеях іх жыцця, пасадах. На мове арыгінала ен называе напісаныя працы, іх пераклады, месца і год друкавання, часам асвятляе гісторыю напісання і друку, характэрызуе змест прац і пункты гледжання, выказаныя аўтарамі і іншыя даныя.

Хача жорсткай схемы пабудовы артыкулаў І.Сцябельскі не прытрымліваўся, аднак здолеў дакладна адлюстраваць асноўныя бібліяграфічныя даныя аб выкарыстаных творах, нягледзячы на адвольную форму іх прадстаўлення. Напрыклад, фрагмент з ліку кароткіх давадак: “еткевіч (Яткевіч) Тэфіл — духоўнік Жыровіцкі, які пісаў аб урачыстым асвяшчэнні іконы Жыровіцкай Божай мацеры дзевы Марыі ...у верасні 1730 г. архібіскупам і мітрапалітам Кіеўскім і ўсей Русі Андрэем Шэпціцкім. Прысутнічалі высокія роды літоўскія...(пералік). Апублікаваў у Супраслі: *Aguila grandis magnatum alarum...*”.

Многім аўтарам прысвечаны значна большыя біябібліяграфічныя матэрыялы.

Дзякуючы спісу можна арыентавацца сярод выкарыстаных і цытуемых аўтараў. Але “Апісанне значнейшых аўтараў і кніг іх...” мае самастойнае значэнне і як рэдкі бібліяграфічны і давадачны матэрыял, і як крыніца звестак аб мясцовых аўтарах:

Творы *Жыцце Святой дзевы і маці нашай Ефрасінні, княжны Полацкай, фундатаркі і ігуменні манастыра Прамянення Панскага, што Русь называе св. Спаса, за Полацкам і Жыцце Святой дзевы і маці нашай Параскевіі, княжны Полацкай, ігуменні або Ксені манастыра св. Спаса за Полацкам* насычаны вельмі вялікай бібліяграфічнай інфармацыяй. Нават улічваючы тое, што адметнасцю афармлення навуковых тэкстаў у Рэчы Паспалітай у другой палове XVIII ст. было выкарыстанне ўнутрытэкставай бібліяграфічнай інфармацыі і ёмістых бібліяграфічных і фактаграфічных падрадкавых матэрыялаў, аб’ёмы апошніх у кнігах І.Сцябельскага асабліва вялікія. Напрыклад, ад спасылкі ў асноўным тэксце першага тома на старонцы 145 на аўтара і кнігу ў падрадкавых заўвагах прыведзены бібліяграфічныя і фактычныя звесткі, якія ахопліваюць старонкі 145—185, прычым асноўны тэкст там жа займае меншае месца, нават па адным радку на старонцы. Бібліяграфічныя звесткі прыводзяцца ў адвольнай форме, таму што выкарыстоўваюцца аўта-

рам для навуковай аргументацыі, доказу свайго пункту гледжання, абвяржэння памылковых, на яго погляд, фактаў. Аднак звесткі аб дакументах і аўтарах прыводзяцца дакладна, указваюцца старонкі.

Шырока прымяняў І.Сцябельскі цытаванне дакументаў і спецыяльна патлумачыў чытачам, што цытуе праўдзiва, без скажэнняў. Напрыклад, цытата з кнігі В.В.Каяловіча *Miscellania rerum* аб гісторыі Лаўрышаўскага базыльянскага манастыра каля Навагрудка займае значнае месца на старонках 111–112.

У канцы першага тома знаходзіцца “Рэгістр асоб і прадметаў, змешчаных у жыццяпісанні святых дзеў Ефрасінні і Параскевіі”. Па пабудове гэта пералік імянных, прадметных і геаграфічных рубрык са спасылкамі на старонкі. Амаль усе рубрыкі складаныя, на першае месца вынесены галоўныя паняцці, і гэта частка рубрык надрукавана жырным шрыфтам. Для падрубрык даволі характэрна форма сказаў, напрыклад:

Барыс Гінвілавіч князь Полацкі.....97

Будзе кафедра біскупа і іншыя

цэрквы і манастыры ў Полацку.....97

Закладае горад над ракой Бярэзіной

і ад свайго імя Барысавам называе....99

Яго дзеянні, патомства і смерць.....99.

Велізарная рубрыка прысвечана святой Ефрасінні. Сярод падрубрык есць:

Аб яе жыцці сведчанні аўтараў.....88.

Вельмі многа фактаграфічнай і бібліяграфічнай інфармацыі таксама ў кнігах *Храналогія і Дадатак да Храналогіі*. У іх змешчаны і аналагічныя рэгістры.

У доўгай назве *Храналогіі*... аўтар спецыяльна адзначыў, што прыведзены ўпарадкаваныя паводле гадоў значнейшыя падзеі, якія адбываліся “менавіта на Бelay Русі ў Полацку”. У *Дадатку*... насычанасцю фактаграфічнай інфармацыі вызначаюцца “Спіс усіх архіепіскапаў, мітрапалітаў Кіеўскіх, Галіцкіх і ўсей Русі”, “Біскупы і архібіскупы полацкія”, “Спіс кангрэгацый альбо капітул генеральных Базыльянскіх...”, а таксама спісы антымітрапалітаў, псеўдапатрыярхаў (маскоўскіх). Гэтыя спісы аформлены па аднолькавай схеме, якая ахоплівае тры пазіцыі з дзейнасці царкоўных іерархаў: 1) час уступлення на ўпраўленне; 2) імя і прозвішча, паходжанне асобы, з якой пасады прыйшоў, пасада; 3) колькі гадоў правіў. У спісе полацкіх біскупаў многа бібліяграфічных удакладненняў, спасылак на літаратуру, крыніцы, надгробныя надпісы. Напрыклад:

“1582. Герман Загорскі. Гэтага Нясецкі прапусціў паміж архі-біскупамі полацкімі, але я знайшоў яго ў адным рукапісе”.

Але, як правіла, бібліяграфічныя звесткі падаюцца дакладна, хаця няпоўна, напрыклад:

“1674. Цыпрыян Захоўскі, які быў таксама Кіеўскім мітрапалітам. Сведчыць аб ім яго ўласная кніга Collogu: Lublin: Akta Congregacyi Zygowickiey IV. Y.Nowogródzkiey 11. Mińskiey 11. I wyżey pomenieni pisarze. Umarl R. 1693. D. 2. Pazdzernika”.

У сукупнасці краязнаўчыя кнігі І.Сцябельскага – гэта найбольш поўнае навуковае і бібліяграфічнае адлюстраванне гісторыі хрысціянства на Полацкай зямлі, жыцця святых Ефрасінні і Параскевіі.

Шырока бібліяграфічная інфармацыя прадстаўлена ў грунтоўнай працы беларуса па паходжанні, вядомага шырыней інтарэсаў, і ўплывовага езуіта А.Нарушэвіча *Гісторыя польскага народа ад пачатку хрысціянства*, што выдавалася ў Варшаве ў 80-я гг. XVIII ст. асобнымі тамамі, якія ахоплівалі па некалькі кніг. Характэрнай рысай выдання была прадуманая прыстасаванасць да хуткага пошуку фактаграфічных і бібліяграфічных удакладненняў. Што датычыцца бібліяграфічнага афармлення, то аўтар, па-першае, дасканала выкарыстаў магчымасці апарата падрадкавых заўваг і, па-другое, змясціў у кожным томе рэестр – паказальнік назваў і прадметаў. Апарат падрадкавых бібліяграфічных заўваг згодна з традыцыяй афармлення навуковых даследаванняў вызначаецца вельмі вялікім аб’ёмам. Відавочна, што навуковая аргументацыя і вывады рабіліся А.Нарушэвічам толькі са спасылкамі на іншыя даследчыкаў, гістарычныя крыніцы, дакументальныя сведчанні. Гэта было неад’емным прыемам выкарыстанай ім навуковай метадалогіі, што само па сабе з’яўляецца каштоўным прыкладам даследчай працы. Спасылкі на аўтараў і іх творы, заканадаўчыя акты і іншыя гістарычныя крыніцы не маюць уніфікаванага характару, падаюцца ў адвольнай форме, але змяшчаюць канкрэтныя бібліяграфічныя элементы. Бібліяграфічныя звесткі ў падрадкавых заўвагах спалучаюцца з фактаграфічнай інфармацыяй. Асобным структурным элементам кожнага тома з’яўляецца спіс цытаваных аўтараў. Нельга назваць гэты спіс бібліяграфічным, аднак ён выконвае важную ролю ў дачыненні да падрадкавых бібліяграфічных заўваг: дапамагае дакладна акрэсліць кола аўтараў, творы якіх цытаваліся. Для параўнання адзначым, што ў сачыненнях гісторыкаў XIX–XX стст. можна хутка і дакладна ўстанавіць спіс выкарыстаных аўтараў, таму што ў падрадкавых заўвагах творы могуць шмат разоў паўтарацца. Алфавітны “Рэестр на-

зваў і прадметаў” з’яўляецца ключом для хуткага пошуку ў асноўным тэксце і у падрадкавых заўвагах. Паказальнік складаецца з імянных, геаграфічных і прадметных рубрык. Колькасць імянных рубрык найбольшая. У рубрыках на першым месцы – галоўнае па сэнсу слова, прыменена канверсія. Большасць рубрык, перш за ўсе імянных, з’яўляюцца складанымі і маюць падрубрыкі. Падрубрыкі, як правіла, прадметныя і больш дакладна адлюстроўваюць змест гістарычнага сачынення А.Нарушэвіча. Чым больш значны аб’ект, тым больш падрубрык. Рубрык, звязаных з краямі Беларусі, мала. Напрыклад, у другім томе ёсць рубрыкі: “Буг рака месца бітвы Русі з палякамі 177, 195”, “Неман рака 322п”, “Полацк 401, 395п ” і інш. Некалькі імянных рубрык прысвечаны дзеячам асобных беларускіх рэгіёнаў (Ізяслаў і інш.) У рубрыках у параўнанні з сённяшняй метадкай і тагачаснай практыкай бібліяграфавання прававой інфармацыі не хапае раздзяляльных знакаў. Невялікая колькасць рубрык, прысвечаных краям Беларусі другой паловы Х – пачатку ХІ ст., добра глумачыцца тэкстам адной прадметнай рубрыкі з гэтага рэестра. Гэта прадметная рубрыка наступнага зместу: “Літва за Мечыслава мала вядома”. Але ўжо ў шостым томе, прысвечаным падзеям сярэдзіны ХІV ст., іх колькасць павялічваецца, і ў рэестры маюцца рубрыкі: “Альберт ваявода Брэсцкі 146 п”, “Браслаў 238 п 293 п”, “Брэсцкае Літоўскае княства 216, 225, 330”; “Неман рака 302”; “Кобрын 331” і інш. Літара “п” адсылае да бібліяграфічнай спасылкі ў падрадкавых заўвагах. На жаль, грандыезны праект па стварэнні “Гісторыі польскага народа ад пачатку хрысціянства” з-за знішчэння Рэчы Паспалітай не быў завершаны.

Вывад

Хця праведзенае вывучэнне крыніц бібліяграфічнай інфармацыі аб краях Беларусі з’яўляецца першым вопытам у даным напрамку, аднак прадстаўляецца магчымым зрабіць наступныя вывады:

У гэты перыяд упершыню пачала стварацца і, што асабліва важна, дакументальна фіксавацца, у даволі вялікіх аб’ёмах інфармацыя аб краях Беларусі. Патокі яе няўхільна ўзрасталі, пашыраліся віды крыніц, а змест ахопліваў розныя галіны, сферы і пытанні грамадскай дзейнасці. Адмысловай часткай краязнаўчай інфармацыі была бібліяграфічная інфармацыя аб краях Беларусі, у тым ліку біябібліяграфічная.

Стваралася гэта інфармацыя праўнікамі, даследчыкамі, манахамі розных езуіцкіх, піярскіх, базыльянскіх і іншых ордэнаў, некаторыя з іх паходзілі з беларускіх земляў ВКЛ, але большасць была з Польшчы.

Ва ўмовах унійнай дзяржавы дзеячы Польшчы — лідэра ў складзе Рэчы Паспалітай — актыўней праявілі сябе ў вытворчасці ведаў і інфармацыі. На жаль, Віленскі універсітэт пад уплывам езуцкага кіраўніцтва заставаўся пераважна ў межах тэалагічных даследаванняў у той час, як іншыя еўрапейскія універсітэты ўжо перараслі ў цэнтры прыкладных і гуманітарных даследаванняў, у тым ліку даследаванняў асобных краін. Краязнаўчая бібліяграфічная інфармацыя гэтага перыяду прадстаўлена ў асноўным на польскай і лацінскай мовах. На беларускай і іншых мовах кірылічнага шрыфту яе было вельмі мала і існавала яна ў най-прасцейшых формах.

Самастойных форм бібліяграфічнай інфармацыі аб краях Беларусі не выяўлена.

Тагачасная методыка бібліяграфавання мела свае прыемы: кароткасць бібліяграфічных запісаў, іх сігнальны характар, прымяненне літарных маркераў з лацінскай мовы для вызначэння асобных бібліяграфічных звестак. Назвы дакументаў прыводзіліся пры бібліяграфаванні афіцыйных тэкстаў. У іншых выпадках, асабліва да XVIII ст., нярэдка лічылася магчымым апускаць назвы, спасылаючыся на прозвішча ўплывовага аўтара і іншыя звесткі аб выданні. Свае прыемы уніфікацыі бібліяграфічнага запісу склаліся пры бібліяграфаванні прававых актаў. У іншых відах літаратуры бібліяграфічная інфармацыя больш ужывалася ў адвольнай форме у залежнасці ад значэння, якое надаваў той ці іншы аўтар адлюстраванню дакументальнай базы сваёй працы, цытаванню. Для навуковай літаратуры характэрна вялікая ўвага да бібліяграфічнага афармлення тэкстаў. Спісы аўтараў (ці аўтараў і кніг), цытаванне, падрадковая бібліяграфічная і фактаграфічная інфармацыя, рэгістры — гэта кампаненты і бібліяграфічныя метады, якія шырока выкарыстоўваліся даследчыкамі. Асабліва вялікія аб’ёмы падрадковых бібліяграфічных заўваг былі характэрнай асаблівасцю навуковых публікацый. Спецыфікай рэгістраў было ўключэнне любых відаў рубрык — імянных, прадметных, геаграфічных — і паглыбленая ўвага да дакладнага адлюстравання пэўнага фрагмента тэксту. Па гэтай прычыне часта распрацоўваліся менавіта складаныя рубрыкі. Усе гэтыя характарыстыкі адлюстроўваюць метадычны стан бібліяграфічнай інфармацыі аб краях Беларусі.

Вывучэнне краязнаўчай бібліяграфічнай інфармацыі не толькі аднаўляе забытыя старонкі бібліяграфічнай дзейнасці і інфармацыйнага забеспячэння грамадства ў мінулыя часы, але, на мой погляд, мае і практычнае значэнне.

Для універсальных навуковых і публічных бібліятэк Беларусі і іншых цэнтраў краязнаўчай інфармацыі, бібліяграфічная, дарэчы як і фактаграфічная краязнаўчая інфармацыя, якая змяшчаецца ў выданнях прававых актаў, даведніках, бібліяграфічных крыніцах, навуковай літаратуры, мае каштоўнасць для ўзбагачэння КДБА і падрыхтоўваемай імі бібліяграфічнай прадукцыі, ствараемых сэння БД. На сёняшні дзень гэты пласт інфармацыі яшчэ не даследаваны бібліятэкамі і не адлюстраваны бібліяграфічна.

ЛІТАРАТУРА

Koźuchowski S. Constitucye, statuta y przywileie Koronne y W.X.Lit. na walnych Seymach od roku Pańskiego 1550 aż do roku 1726 uchwalone ad ideam Herburta zebrane et ad ordinem alphabetni. Mokrsk, 1732. 4, 1033, 3 s.

Koźuchowski S. Statut Wielkiego Xięstwa Litewskiego, napzod za Nai-
śniejszego Hospodara Krola iego mosc Zygmunta III w Krakowe w roku 1588, drugi raz w Wilnie w roku 1619, z pokazaniem zgody y różnice Statutow Koronnych y W.X.L. Trzeci raz za Nai**ś**niejszego K.I.M. Władysława IV w Warszawie w roku 1648 z przydaniem Constitucyi od roku 1550 do 1647. Teraz zaś czwarty raz za Szczęśliwie Pánuiącego Nai**ś**niejszego Krola iego mosci Iana Trzeciego z przelożeniem pod artykuły Constitucyi Seymowych od Seymu roku 1150 aż do Seymu roku 1690 Oboynu Narodom służących (Textu samego niwczym nie naruszając). Wilnia: drukarnia Akademia Societatis IESU, 1693. 38, 422, 54, 10, 16, 4, 8, 32 s.

Ładowski M.M. Inwentarz Konstitucy Koronnych y W.X.Litewskiego, przez Macieia Marcyana Ładowskiego, sekretarza J.K.M. metrykanta kancelaryi Koronney, od roku Pańskiego 1550 do r. 1683 krotko zebrany. A przez J.W. JMci X. Jozefa Jędrzeia Załuskiego Referendarza koronnego w roznych mieyscach y cytacyach zkorygowany. Przydatkiem opuszczonych artykułow poprawiony y suplementem obszernym od roku 1683 aż do ostatniej Konstitucyi Sejmu inclusive opatrzony. Lipsk: Ex Officina Weidmanniana, 1733. 6, 676, 2 s.

Naruszewicz A. Historia narodu polskiego od początku chrześcianstwa. Warszawa, 1780–1786. T. 1–7. T. 2. 1780. 6, 32, 454 s.; T. 3. 1781. 32, 373, 15 s.; T. 4. 1783. 34, 384, 12 s.; T. 5. 1784. 2, 42, 492, 17 s.

Niesecki K. Korona Polska przy złotey wolności starożytnemi wszystkich kathedr, prowincyi, y rycerstwa kleynotami... ozdobiona. Lwów, 1738–1743. T. 1–4.

Stebelski I. Dwa wielkie światła na horyzoncie Połockim z cieniów zakonnych powstające czyli żywoty śś. Panen i matek Ewfozyny i Parascewii

zakonnicy i hegumeni pod ustawą ś. o. Bazylego Wielkiego w monasterze S. Spasa za Połockiem żyjących, z Chronologią i Przydatkiem niektórych służących do tego pożytecznych krajowych wiadomości z rozmaitych dziejopisów i pism zebranych. Wyd. Drugie. Lwów: nakładem księgarni Zelmana Igła, 1866. T. 1. LXX, Y, 185 s.

Stebelski I. Chronologia albo porządne według lat zebranie znaczniejszych w Koronie Polskiej i w Wielkim Xięstwie Litewskim a mianowicie na Białej Rusi w Połocku Dziejów i rewolucji, zwłaszcza tych, które się tucza tak starodawnego monasteru ś. Spasa za Połockiem, niegdyś przez SS Panny i Matki Eufrozynę i Parascewie, Hecumenie Rządzonego, jako też terazniejszego Klasztoru na zamku Połockim założonego. Lwów: nakładem Z. Igła, 1867. 352 s.

Stebelski I. Przydatek do chronologii. To jest rzeczy te, które w poprzedzających dwóch tomikach swoją umieścić się namieniały, a przez obszerność swoją umieścić się wygodnie tamże nie mogły. Wilnia, 1783. T. 3. 364 s.

Volumina legum: Przedruk zbioru praw staraniem XX. Pijarów w Warszawie. Peterburg: Nakładem i drukiem Jozafata Ohryzki, 1859–1860. T. 1–8. Kraków: Wyd-wo Komisji prawniczej Akademii Umiejętności, 1889. T. 9.

Żeglicki A.K. Inwentarz nowy praw, statutow, Konstytucji Koronnych y W.X.Litew. znajdujących się w sześciu tomach Voluminis legum / Niegdyś przez Macieja Marcyana Ładowskiego od roku Pańskiego 1550 do roku 1683. Potym przez J.W. JMci X. Jozefa Andrzeja Żaluskiego Referendarza Koronnego z przydatkiem opuszczonych artykułów aż do r. 1726 prócowicie y chwalebnie zebrany, a teraz przez X. Arnolfa Kazimierza Żeglickiego, schol. Piarum do roku 1736 z zebraniem Statutu Kontynuany, nowa kart liczba ułatwiony y wcale dokonczony roku Pańskiego 1744. Warszawa: drukarnia J.K.M., y Rzeczypospolitej, XX. Piarum scholarum, 1754. 13, 836, 4 s.